

Тарас Келеберда

Львівський національний аграрний університет, Україна

ЗНАЧЕННЯ КООПЕРАЦІЇ У ВИРОБНИЦТВІ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Taras Keleberda

Lviv National Agrarian University, Ukraine

THE IMPORTANCE OF COOPERATION IN ORGANIC PRODUCTION

The influence of the basic principles and advantages of the development of the cooperative movement on the development of organic agricultural production is investigated. Cooperative principles are a condition for harmonizing the interests of the participants of the cooperation and determine the general direction of development of the cooperative movement. Features of the domestic market of organic products were considered. The state and trends of organic cooperatives development in Ukraine are analyzed. Practical approaches to improvement of the directions of effect achievement in the cooperation of commodity producers of organic products are offered. The problems of development of cooperation in Ukraine with consideration of theoretical and practical aspects of management, distribution of cluster type of production of organic products are outlined.

Keywords: cooperative, agricultural cooperative, organic production, organic products, cluster.

Постановка проблеми. Кооперація в аграрному секторі економіки набуває актуальності через: неспроможність малих та середніх підприємств й фермерів конкурувати на ринку в Україні; монополізації аграрного бізнесу; відсутність довгострокових планів і програм, відповідальності чиновників всіх рівнів за стан агросектору перед населенням держави, доступу до адекватних фінансових ресурсів; не дієвої законодавчо-нормативної бази; глобалізації світової економіки та як наслідок й врешті менталітету населення, пересторог зміни курсу держави тощо. відбувається катастрофічне зменшення сільського населення та міграція населення на фоні монополізації земельних ресурсів холдингами та різними організаціями не тільки з агропромислового сектору.

Органічне виробництво в поєднанні з кооперацією – це та ніша, яка дає доволі високі можливості у фінансовому плані. У Міністерстві аграрної політики органічне виробництво є одним із 5-ти пріоритетів, бо, по-перше, світ потребує органіку, а, по-друге, ми маємо змогу впроваджувати органічне виробництво завдяки українським ґрунтам і клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблеми розвитку органічного виробництва, органічного сільського господарства розглядається такими ученими як В.І. Артиш, Л.М. Бойко, В.Є. Данкевич, В.Т. Дудар, Н.В. Зіновчук, Т.О. Зінчук, І.Г. Кириленко, М.І. Кобець, Д.Г. Легеца, О.В. Скидан, О.В. Ульянченко, О.В. Ходаківська, О.М. Яценко. Питанням розвитку кооперативного руху в Україні присвячено праці В.В. Зіновчука П.В. Пивовара, В. Андрійчука, М.Б. Чижевської, Ю.В. Ушкаренко та інших вчених. Незважаючи на це, дана проблема не є достатньо вирішена, і напрями обраного дослідження є актуальними та своєчасними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження значення основних принципів та переваг розвитку кооперативного руху у розвитку органічного аграрного виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Одним із найпопулярніших і найзвичніших методів об'єднання у сільському господарстві є кооперація. Його можна застосовувати до органічного ринку, однак попри багаторічну історію кооперативного руху така форма в Україні все ще має чимало недоліків, упущень та недопрацювань. Щоб ефективно застосовувати принцип кооперації в органіксередовищі України, потрібно розуміти основні засади роботи кооперативу та навчитися на помилках аграріїв у сфері кооперації.

Причини таких процесів в світі та Україні: глобалізаційні, історичні, демографічні та внутрішньо державні – соціо-економічні. Так за даними статистики на 1 січня 2018 року чисельність наявного населення України становила 42386,4 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало

69,3%, у сільській місцевості – 30,7%. При цьому важливо відмітити таку негативну тенденцію, наприклад, чисельність населення України за 7 місяців (з січня по липень 2018 року) скоротилася на 138 тисяч 300 осіб.

Не втішні тенденції і від Департаменту з економічних та соціальних питань ООН, який оприлюднив звіт за 2018 рік щодо перспектив урбанізації світу до 2050 року. А саме на Україну чекає скорочення населення до 2050 року до 36,4 мільйона осіб. З них 28,5 мільйона проживатиме у містах, що становитиме близько 78% всього населення¹.

За даними Держстату за останні 18 років селян поменшало майже на чверть (із 16,9 млн до 13 млн), тимчасом чисельність містян за цей період упала заледве ніж на 16% (із 34,8 млн до 29,3 млн).

Відсутність прозорої державної політики щодо агропромислового сектору економіки та роботи взагалі, неможливість взяти дешеві кредити, зростання монополій всіх типів на селі як до земельних ресурсів і засобів виробництва призвели до вкрай негативних факторів міграції населення і зубожіння сільського населення. Вкрай малий прошарок населення який хоче займатися сільським господарством здебільшого орієнтується на екологічне та (або) органічне землекористування, вирощування нішевих культур, садівництво, ягідівництво, горіхівництво тощо².

Одним із цікавих напрямків розвитку кооперації є органічна продукція, яка вже не є предметом розкоші у багатьох країнах, і в основному об'єднують невеликих сертифікованих виробників для досягнення цілей. Ріст споживання органічної продукції в світі становить 8-11%, це найбільш перспективний напрямок землеробства. У всьому світі 437 мільйонів гектарів земель використовуються саме для органічного виробництва, а в Європі – понад 82 мільйони гектарів. Ця перспектива набуває популярності у світі і в Україні. За даними ФАО, кооперативи налічують понад 800 мільйонів членів і забезпечують 100 мільйонів робочих місць у всьому світі, тобто на 20 відсотків більше, ніж багатонаціональні компанії. В аграрному секторі кооперативи відіграють важливу роль, що становить близько 50 відсотків світового виробництва в сільському господарстві. Кількість сільськогосподарських кооперативів у світі зростає. Кооперативи дають господарствам нові можливості та численні переваги.

Світові тенденції в агробізнесі орієнтуються на створення спільної цінності, як політики та дій компанії, які збільшують конкурентну спроможність організації, одночасно покращуючи екологічні, соціальні та економічні умови громад та територій, де вони функціонують. Важелями реалізації такого напрямку в традиційному й органічному агропромисловому виробництві є:

- підвищення продуктивності в ланцюгах постачання;
- організація кластерів в об'єднаних територіальних громадах, районах та (або) в області;
- постачання продукції і послуг, необхідні споживачам, в ефективний, етичний та розумний з точки зору охорони навколишнього природного середовища спосіб (с.15, «Зелена книга», глобального договору ООН);
- кооперація – як бізнес з формуванням академічних та дослідницьких інституцій, громадських експертів, професійних спілок, постачальників та інших організацій за етапом їх «життєвого» циклу³.

Органічне виробництво здійснюється виконанням законів, директив та нормативних документів. Тобто від ідеї до статусу органічного виробництва пройде 2-3 роки залежно від якості земельної ділянки та способів її використання раніше.

Особливістю запровадження і реалізації органічного виробництва є адаптація законодавчо-нормативних документів України та директив ЄС через проголошений курс на євроінтеграцію. Тому варто розробляти місцеві торгові марки як засіб захисту і просування екологічних, більш чистих, органічних виробництв у регіонах, наприклад, Директива 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього природного середовища. Такі практики можуть стосуватись проведення оцінки впливу на довкілля; стратегічної екологічної оцінки (плани, програми, стратегії, процедури) на національному та регіональному

¹ An official website of the European Union (2001). *GREEN PAPER: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_9> (2019, липень, 18).

² Platformorganic (2019). *Чи потрібна кооперація в органічному секторі економіки?*

<<https://platformorganic.com/chi-potribna-kooperacija-v-organichnomu-sektori-ekonomiki/>> (2019, квітень, 10).

³ Там само.

рівні; інформування щодо реєстру з оцінки впливу на довкілля; інформаційні портали; електронні бази даних; участь громадськості у розробці планів та програм та ін.¹

Голова правління Федерації органічного руху України Євген Милованов зазначає, що в Україні під органічною сертифікацією перебуває понад 400 тисяч га сільгоспугідь. Впродовж останніх 10 років експорт українських органічних продуктів до країн ЄС залишається на стабільно високому рівні, що обчислюється десятками мільйонів євро, найактивніше ми експортуємо до Нідерландів, Німеччини, Великобританії. Це зернові, бобові, олійні культури і дикороси – ягоди, гриби, горіхи. Крім згаданого, велика перспектива зростання є в секторі продуктів із вищою доданою вартістю, в тому числі переробки: крупи, концентрати, соки, рослинні олії. В державі нарощується експорт традиційної й органічної продукції. Щороку кон'єктура змінюється, змінюється запит на певну продукцію, зрозуміло, що відбувається глобалізація яка не додає Україні шансів в аграрному секторі, здебільшого є запит на дешеву сировину або на високоякісну продукцію з високо організованою логістикою тощо². Можемо впевнено констатувати, що Україна здійснила значний експорт плодово-ягідної продукції. За даними Укрсадпрому, за підсумками 2018 року, Україна експортувала плодів і ягід на суму 229 млн дол. США, а це на 17 % більше у порівнянні з 2017 роком. За підсумками 2018 року вартість експорту фруктів виявилась для України найвищою за всі роки незалежності. За підсумками 2018 року наша країна експортувала плодів і ягід на суму 229 млн дол. США, що на 17 % більше у порівнянні з 2017 роком. Зазначимо, що торік вартість експорту фруктів виявилась для нас найвищою за часів незалежності. Основними продуктами цієї товарної групи стали волоські горіхи (117 млн дол.), заморожені плоди і ягоди (78 млн дол.), яблука і груші (15 млн дол.), а їх сумарна частка в експорті продукції садівництва сягнула майже 92%. Найбільш відчутним виявилось зростання вартості експорту яблук і груш – більш ніж у два рази. Крім того, зафіксоване збільшення кількісних показників експорту всіх перерахованих груп продукції: волоських горіхів – з 31 тис. тонн за 2017 рік до 41 тис. тонн за 2018 рік, яблук і груш – з 24 до 43 тис. тонн, а також заморожених фруктів – з 42 до 48 тис. тонн відповідно. До речі, такий обсяг експорту заморожених плодів і ягід також став абсолютним рекордом для вітчизняних підприємців³.

Особливість органічного виробництва полягає в тому, що виробництво на всіх стадіях – логістика, зберігання, обробка, пакування – знаходиться під відповідним наглядом, для цього існує система відстеження і нагляду: наприклад, можна відстежити не тільки, як робиться томатний сік, але й як вирощується кожен помідор, який туди потрапляє. В Україні сьогодні існує одна вітчизняна сертифікаційна організація і півтора десятка іноземних, усі вони приватні і працюють відповідно до вимог Євросоюзу. Згадані організації і виробники органічних продуктів йдуть уперед значно швидше, ніж законодавство і офіційні органи. Зараз ми прийшли до того етапу, коли потрібно максимально гармонізувати наші закони з законодавством ЄС: значну частину підзаконних актів щодо регулювання розвитку органічного сектору вже прийнято, але законодавчий процес потребує подальшого вдосконалення.

Кооперативні принципи є умовою гармонізації інтересів учасників кооперації і визначають загальний напрямок розвитку кооперативного руху. Крім того, ці ж кооперативні принципи у комплексі і відрізняють кооперативні організації від інших громадських та господарських об'єднань, банківських установ, які функціонують в ринковій економіці. Кооперація утворюється членами суспільства усвідомлено, з визначеною ціллю. Оскільки всі люди можуть якісно функціонувати тільки у взаємозв'язках з іншими людьми. Узагальнено можна стверджувати, що і суспільство являє собою єдину кооперативну систем, де люди можуть обирати доцільність входження до конкретної кооперації виходячи з власних цілей, бажань та хвилильних імпульсів або обираючи одну з можливих альтернатив. Разом з тим кооперація надає можливість розширення кола реалізації інтересів поодиноких індивідів, таким чином люди кооперуються для задоволення тих потреб, які не можна задовольнити окремо.⁴

¹ Platformorganic (2019). *Чи потрібна кооперація в органічному секторі економіки?*

<<https://platformorganic.com/chi-potribna-kooperacija-v-organichnomu-sektori-ekonomiki/>> (2019, квітень, 10).

² Милованов, Є. (2018) Значення органічного сільського господарства у системі розвитку сільських територій. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК*, 25, 87-98.

³ Platformorganic (2019). *Чи потрібна кооперація в органічному секторі економіки?*

<<https://platformorganic.com/chi-potribna-kooperacija-v-organichnomu-sektori-ekonomiki/>> (2019, квітень, 10).

⁴ Безус, Р. М., Дуброва, Н. П. (2016). Кооперативний рух в органічному агровиробництві. *Молодий вчений*, 12 (39), 646-650.

В процесі кооперації індивіди мають особисті мотиви, і, на думку М.Б. Чижевської, інтенсивність, з якою вони продовжують внески у формальні зусилля, є функцією їх задоволення або навпаки. Якщо їх мотиви не задовольняються, вони послаблюють зусилля або виходять з системи, і дана система, на їх погляд, вважається неефективною. В кінцевому підсумку «єдиною мірою ефективності кооперативної системи є її спроможність до виживання, тобто її спроможність продовжувати пропонувати достатні стимули, щоб задовольнити особисті мотиви у ході досягнення групової мети».¹

Організатори кооперативу повинні поставити перед собою кілька запитань перед тим, як об'єднуватися. По-перше, варто спитати себе – для чого ми це робимо, чого ми хочемо досягти? По-друге, які ресурси ми маємо на старті? По-третє, які завдання ми ставитимемо, щоб досягнути мети і як будемо моніторити ефективність наших дій? Останнє дуже важливе, саме через неналежний моніторинг результатів, об'єднання не розвиваються, не має змоги побачити результат роботи, визначити основні індикатори успішності та побачити проблемні точки.

При кооперативному підході важливо бути реалістами – потрібно реально оцінювати фінансові можливості, людський та інші ресурси. Часто при створенні кооперативу чи вже під час його роботи люди висувають міфічні пропозиції, і якщо немає реальних даних і розуміння, то можна витратити чимало ресурсів і не досягнути результату». Важливим фактором є також здатність до швидкого реагування. Часто кооперативи упускають вигідні та перспективні для себе проекти чи можливості, бо вони потребували оперативної роботи. Тому важливо, щоб кооператив мав завжди наготові основні документи, щоб було розуміння пріоритетності діяльності та відкритість, таким чином, завжди можна швидко зреагувати на нові можливості.

Існують загальносвітові принципи кооперації. Важливо їх не просто дотримуватися формально, а й справді відчувати, пропускати крізь себе – саме тоді можна претендувати на ефективність роботи, а не просто існування формального об'єднання:

1. Добровільне відкрите членство – це один із ключових принципів.
2. Демократичне управління – учасники мають знати про всі прийняті рішення.
3. Членська участь в економічній діяльності – потрібно періодично змінювати людей на рівні прийняття рішень.
4. Автономія та незалежність.
5. Освіта, професійна підготовка та інформування членів кооперативу.
6. Співпраця між кооперативами, але виключно на демократичній основі, щоб ніхто не домінував, не контролював і не примушував.
7. Турбота про громаду, на території якої працює кооператив.

Кластери як і кооперативи – це загальноприйнята світова практика. Між цими формами є багато спільних рис, однак суттєво відрізняє кластер від кооперативу кількарівневність. Якщо суть кооперативу в об'єднанні виробників, то для кластеру – це лише перший рівень. Далі до нього приєднуються виробники вхідних ресурсів, переробники та реалізатори продукції. І ще один дуже важливий елемент – це інтеграційні зв'язки з органами влади, банками, сертифікаційними органами, спеціалізованими ЗМІ, агенціями з розвитку, вишами, дорадчими службами. Тобто кластер – це об'єднання усіх, хто працює для розвитку аграрного сектора².

Сила кластеру у тому, що він включає у себе усіх основних гравців на ринку, кожен з яких має свою вигоду від участі в кластері. Якщо говорити про фермерів, зокрема виробників органічної продукції, то будучи учасником кластеру, вони точно отримають кращу співпрацю з органами влади, адже на кожному засіданні членів кластеру має бути присутній представник органів влади, відтак, є змога обговорити всі проблеми. Ще одна вигода – це економія на масштабі. У такому випадку працює принцип кооперативу – чим нас більше, тим вигідніше закуповувати ресурси. Працюючи у кластері, є змога також спільно замовляти дослідження ринку на різну тематику,

¹ Чижевська, М. Б. (2008). Фінансова кооперація як складова інституціональної архітектури грошово-кредитної системи. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України: Економічні науки*, 1, 218-222.

² Agro-business (2015). *Кластерна організація аграріїв: зволікати не можна об'єднуватися* <<http://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/8193-klaster-na-orhanizatsiia-ahrariiv-zvolikaty-ne-mozhna-obiednuvatysia.html>> (2019, листопад, 24).

проводити навчання та подаватися на гранти. Кластери сприяють і розбудові логістичної інфраструктури, і підготовці фахівців спільно з вищими»¹.

Важливо розуміти, що кластер – це не організаційно-правова форма, це механізм і принцип роботи. У світі кластери працюють у різному «офіційному» статусі. У Європейському Союзі, до прикладу, переважає форма асоціації. У Франції 100% кластерів – це асоціації, у Німеччині – 67%. Цікавим є приклад Норвегії – там кластери працюють взагалі без статусу юридичної особи, але при цьому 70% їхнього бюджету формується за державної підтримки – кошти виділяють на конкретні проекти в рамках роботи кластеру. Популярні форми – це також товариство з обмеженою відповідальністю і громадські організації. Управління кластером відбувається через Раду директорів або Наглядову раду. В цей орган входять по одному представнику усіх членів кластера, є президент, віце-президент, яких періодично переобирають. Рада має вплив на команду управлінців – як правило, це генеральний менеджер і 1–2 його помічники. Якщо кластер діє вже довгий час і працює над кількома проектами, то кожен з цих проектів може мати свого менеджера з помічниками. Кластер повинен відповідати певним критеріям, часто трапляються випадки, коли кластером називають те, що по суті ним не є. Йдеться про такі критерії:

Висновок. Багаточисленні докази і цифри свідчать, що в традиційному аграрному виробництві кооперація є фактором успіху для дрібних і середніх фермерів. А годі й говорити, що для більш ризикованого – органічного як це важливо!

Варто зауважити, що кооперація можлива на рівні регіонів, населених пунктів, при цьому галузеві асоціації за напрямками: ягоди, горіхи, яблука тощо будуть і мають на перспективу вирішувати об'єднані питання і не суперечать кооперації – а навпаки – захищають її інтереси. Наприклад, перспективи наступного року підтверджують тенденцію, що черговий рік вітчизняні садівники починають без чіткої уяви розвитку галузі навіть у короткостроковій перспективі. Причому це стосується багатьох питань: обмежених фінансових ресурсів, труднощів з налагодженням збуту продукції, несприятливої цінової ситуації на внутрішньому ринку. Крім того, незважаючи на значні галузеві зусилля, не вдалося досягти зменшення ставки ПДВ для виробників до 7 %. Однак внутрішній та міжнародний ринки не стоять на місці, і на їх виклики доведеться реагувати. Останні роки вітчизняним експортерам вдалося закріпитись на ринку Євросоюзу і поступово розширити географію збуту проте нової хвилі конкуренції зі світовими лідерами галузі, особливо стосовно ціни та якості продукції, не уникнути.

References:

1. An official website of the European Union (2001). *GREEN PAPER: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_9> (2001, July, 18). [in English].
2. Platformorganic (2019). *Chy potribna kooperatsiia v orhanichnomu sektori ekonomiky?* [Do you need cooperation in the organic sector of the economy?] <<https://platformorganic.com/chi-potribna-kooperacija-v-organichnomu-sektori-ekonomiki/>> (2019, April, 10). [in Ukrainian].
3. Mylovanov Ye. (2018) *Znachennia orhanichnoho silskoho hospodarstva u systemi rozvytku silskykh terytorii* [The importance of organic agriculture in the system of rural development]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ekonomika APK* [Bulletin of Lviv National Agrarian University. APK economy], 25, 87-98. [in Ukrainian].
4. Bezus, R. M., Dubrova, N. P. (2016). *Kooperatyvnyi rukh v orhanichnomu ahrovyrobnytstvi* [Cooperative movement in organic agricultural production]. *Molodyi vchenyi* [Young scientist], 12 (39), 646-650. [in Ukrainian].
5. Chyzhevska, M. B. (2008). *Finanova kooperatsiia yak skladova instytutsionalnoi arkhitektoniky hroshovo-kredytnoi systemy* [Financial cooperation as a component of the institutional architecture of the monetary system] *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy: Ekonomichni nauky* [Scientific Bulletin of the Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine: Economic Sciences], 1, 218-222. [in Ukrainian].
6. Agro-business (2015). *Klasterna orhanizatsiia ahrariiv: zvolikaty ne mozhna obiednuvatysia* [Cluster Agrarians: Delay cannot be combined] <http://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/8193-klasterna-orhanizatsiia-ahrariiv-zvolikaty-ne-mozhna-obiednuvatysia.html>. (2019, November, 24). [in Ukrainian].

¹ Кластерна організація аграріїв: зволікати не можна об'єднуватися <<http://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/8193-klasterna-orhanizatsiia-ahrariiv-zvolikaty-ne-mozhna-obiednuvatysia.html>> (2015, листопад, 24).